

Stadsrandbos

KORTRIJK

tussen ontwerp en onderzoek

Elke Vanempen en Veerle Cox

In de Kortrijkse buitenwijk Marke moet een stadsrandbos komen. Een internationale workshop ging op zoek naar wat zo'n stadsrandbos in de 21ste eeuw dan wel betekent. Experts en leden van de dorpsraad werden uitgenodigd om actief deel te nemen aan een reeks presentaties van de ontwerpers. Uiteindelijk werden drie bostypologieën naar voren geschoven.

←
De bestaande
wegen - de noord-
zuid transversalen -
worden omgevormd
tot trage wegen,
die het stedelijke,
het stadsrandbos,
de open ruimten,
en de Leie met
elkaar verbinden.

Dat Vlaanderen en Brussel sterk verstedelijkt zijn, weten we intussen wel. Prognoses gaan uit van een blijvende toename van die verstedelijking. Dat is niet echt een verrassing: volgens cijfers van het federaal planbureau krijgt het Brussels gewest er tegen 2040 zo'n 240.000 inwoners bij, Vlaanderen 900.000. Maar wat doen we eigenlijk met die 70 procent open – onbebouwde – ruimte die we vandaag, ondanks de hoge verstedelijkingsgraad, nog hebben? De vraag is niet zozeer hoe we al die 'resterende' open ruimten gaan vrijwaren van verdere verstedelijking, maar wel hoe we open ruimten inrichten die cruciaal zijn voor het functioneren van ons stedelijk ecosysteem. En ook hoe we die tegelijkertijd een duidelijke identiteit en weerbaarheid kunnen meegeven opdat ze op een optimale manier hun 'open' functie kunnen blijven behouden.

Een aantal recente onderzoeken buigt zich over deze vragen en bestudeert daarbij de rol van ontwerp. Om dit soort onderzoek uit te voeren moeten nog altijd heel wat onduidelijkheden worden aangepakt. Men moet zich een weg banen door een jungle van termen zoals ontwerpend onderzoek, onderzoekend ontwerp, onderzoek door, voor, in ontwerp... Desalniettemin levert dergelijk onderzoek - waarbij ontwerp centraal staat - in samenspraak met de praktijk, interessante nieuwe kansen voor open ruimte.

Zo werden bijvoorbeeld diverse ontwerpworkshops georganiseerd om een antwoord te formuleren op de vraag welke rol ontwerp kan spelen in relatie tot de ontwikkeling van open ruimte. Niet toevallig hebben veel van deze workshops randstedelijk gelegen open ruimte als onderwerp. Die ruimte ligt immers vaak in de frontlinie van verdere verstedelijking. De hier besproken workshop focuste op het ontwerp en de betekenis van een 21ste-eeuws stadsrandbos voor Marke in West-Vlaanderen.

Buiten de lijntjes

De negende internationale ontwerpworkshop van de Onderzoeksgroep Stedenbouw en Architectuur (OSA, KU Leuven) in samenwerking met de Intercommunale Leiedal, paste in het Spindus onderzoek ('Spatial innovation, planning, design and user involvement'). De workshop stond onder leiding van de professoren Bruno De Meulder en Kelly Shannon, en (onder)zocht ondermeer de projectdefinitie van het stadsrandbos in Marke. In deze buitenwijk van Kortrijk zou een stadsrandbos moeten komen, zoals heel wat centrumsteden in Vlaanderen dat ontwikkelen. Het overgebleven open landbouwgebied zal daardoor drastisch veranderen. De uitdaging was alvast om het gebied meerdere functies te laten vervullen: een beekvallei, een stadsrandbos

dat tegelijkertijd ook als een kader voor de verdere ontwikkeling van Marke kan dienen, een onderdeel van een ruimere groene corridor beter bekend als de 'groene sporen', en een randstedelijke ruimte die de transitie tussen stedelijk gebied en open landschap vormgeeft.

Grote infrastructuur zoals twee internationale autosnelwegen, een spoorlijn, en de gekanaliseerde Leie, snijden de site vrij brutaal af van haar ruimere omgeving. Gezien de randstedelijke ligging mag dat ook niet verbazen. Fragment en geheel, klein- en grootschaligheid, ecologische en urbane functies - de lijst van tegenstrijdigheden die gelijktijdig behandeld moesten worden, is indrukwekkend lang. Er moest rekening gehouden worden met geluidsoverlast en de kans op overstromingen. En de belangrijkste vraag was tot nog toe zelfs niet gesteld: wat is nu juist een stadsrandbos?

Gedurende een intensieve ontwerpweek ging een internationaal interdisciplinair team aan de slag. Landschapsarchitecten, stedenbouwkundigen, ecologen en zelfs geluidsexperts uit zes landen (België, de Verenigde Staten, Mexico, Iran, Italië en Taiwan) zochten naar antwoorden op de gestelde vragen. Dat zorgde voor een interessante mix van expertise, lokale en niet-lokale kennis, solide voorstellen van ervaren ontwerpers en out-of-the-box ideeën van pas afgestudeerden. Een kerngroep van betrokken actoren (landschapsarchitecten, voorzitters van de dorpsraad, boerenbond, provincie, enz.) werd vooraf geïnterviewd om inzicht te krijgen in hun wensen en verwachtingen met betrekking tot het ontwerp van het bos, en om uit te zoeken welke paradoxen er tussen deze opinies bestonden. Zo werd duidelijk dat de kwaliteit van het landschap behouden moest blijven en dat er behoefte was aan onderlinge afstemming tussen de verschillende geïsoleerde projecten in het gebied. Dialoog en allianties waren met andere woorden dringend nodig. Ook andere knelpunten kwamen aan het licht. Sommigen wilden het bos verweven zien met landbouw, anderen juist niet. Het was geen evidentie om met al die tegenstrijdige opvattingen rekening te houden. Moet Marke bijvoorbeeld autovrij worden, of is het al autoluw genoeg? Wordt het dorp inderdaad geïsoleerd door verschillende harde infrastructuur zoals de Leie, de autosnelwegen, de spoorlijn, of bieden deze net kansen en zorgen ze ervoor dat Marke op de kaart wordt gezet?

Ontwerpelementen

Via de workshop werd een antwoord op die vragen gezocht en een ontwerp naar voren geschoven. Experts (akoestiek en ecologie) en leden van de dorpsraad werden uitgenodigd om actief deel te nemen aan een reeks presentaties van de ontwerpers. Daarin werd niet al- ➔

leen aandacht besteed aan de analyse van het landschap, maar werd ook nagegaan wie wanneer in het proces optreedt, en welke positie ontwerp inneemt. Bestaande studies werden opgerakeld, analysekaarten gemaakt en interviews afgenomen. De workshop zelf startte met een eerste verkenning van de projectdefinitie. Ontwerpers en experts gingen daarbij aan de slag in het gebied zelf. In een eerste ontwerpfase werd een antwoord gezocht op de vraag 'Wat is nu juist een stadsrandbos in de 21ste eeuw?' Het terrein werd op verschillende schaalniveaus in detail geanalyseerd. In een tweede ontwerpfase kwamen vervolgens specifieke ontwerpelementen aan bod, zoals het *hernaturaliseren* van de beek, het *omlussen* van het klaverblad. In een afsluitende presentatie werd het finale ontwerp aan alle betrokkenen voorgesteld. Met deze aanpak werden heel wat ideeën over het bos en zijn omgeving ontwikkeld.

REGIONAAL LANDSCHAP EN INFRASTRUCTUUR | Grote open ruimten dienen ter compensatie van de zwaar verstedelijkte regio en fungeren als stapstenen binnen de regionale landschapsstructuur. Deze open ruimten vormen een tegenpool van het stedelijke, en brengen structuur binnen de chaotisch bebouwde ruimte.¹ De kwaliteit van het landschap wordt benadrukt. Bestaande wegen, of de noord-zuid transversalen, worden omgevormd tot trage wegen, die het stedelijke, het stadsrandbos, de open ruimten, en de Leie met elkaar verbinden. Ze sluiten aan op het ruimere fietsroutenetwerk en kunnen een reeks oost-west georiënteerde barrières zoals de autosnelweg, het spoor en de Leie overbruggen.

HET KROONBOS | Het Kroonbos bevindt zich binnen de 30-40 meter hoogtelijnen, waar de kleilagen van Marke liggen. Het bos compenseert een lange geschiedenis aan kleiontginningen in deze streek, met als doel de natuur te herstellen. Het wordt doorsneden door open zichtlijnen, die het oog richten naar bestaande natuurlijke en door de mens gemaakte elementen in het landschap zoals kerken, schoorstenen en heuveltoppen. Het kroonbos vult de Leie aan als een natuurlijke structuur die het landschap ordent, en is dus in staat om verschillende plekken te ordenen binnen dit grotere kader.

HET KLAVERBLAD OMLUST | Het stadsrandbos zelf bestaat uit diverse bospakketten (fruitbomen, speelbossen, boomgaarden...). De mozaïek die zo ontstaat, verbindt de versnipperde bebouwde omgeving van Marke, Lauwe en Aalbeke, en vult het bestaande re-

Het Kroonbos volgt de 30 en 40 meter hoogtelijnen.

Het gebied aan de rand van Kortrijk moet meerdere functies vervullen: een beekvallei, een stadsrandbos, een onderdeel van een ruimere groene corridor beter bekend als de 'groene sporen', en een randstedelijke ruimte die de transitie tussen stedelijk gebied en open landschap vormgeeft.

creatienetwerk aan. Het bestaande systeem van wegen, bomenrijen, perceelsgrenzen in het landschap en de 'magische plekken' in het dorp worden zo geaccentueerd en vormen de bindende elementen van het stadsrandbos. Het stadsrandbos wordt op die manier een centrale plek die gemeenten met elkaar verbindt, die nu nog door de autosnelweg van elkaar gescheiden zijn.

E17 EARTHWORKS | De isolatie van Hoog-Kortrijk, ten zuiden van de autosnelweg, wordt doorbroken door 'earthworks', een soort van aarden wallen, die het landschap herprofilen en eveneens een geluidsbarrière vormen voor de omgeving van de lawaaierige autosnelweg. Deze 'earthworks' bevatten ook het fiets- en voetgangersnetwerk dat voor de verbinding zorgt tussen regionale functies zoals het

Het bestaande systeem van wegen, bomenrijen, perceelsgrenzen in het landschap en de 'magische plekken' in het dorp (in beeld) worden geaccentueerd en vormen de bindende elementen van het stadsrandbos.

ziekenhuis en de expo, en het stadsrandbos.

Het landschap staat in dit ontwerp duidelijk centraal. Bodemsamenstelling, hydrografie, structuur van landbouwpercelen en topografie vormden de uitgangspunten voor het ontwerp van dit stadsrandbos. Het ontwerp op zijn beurt probeert dan ook via het landschap een kader aan te reiken voor de huidige versnippering en verdere verstedelijking, maar het bevat vooral hypothesen en toekomstvisies, geen definitieve eindresultaten.

Academisch perspectief

De voorgestelde workshop leverde uiteraard ontwerpen en ideeën voor de inrichting van stukken en stukjes open ruimte. Maar dergelijke workshops doen meer dan dat. Ze pendelen tussen ontwerp en onderzoek. Ze hebben daarom ook een dubbele finaliteit. Ontwerpend onderzoek wordt hier benaderd vanuit een academisch perspectief en heeft als doel kennis te genereren. Het gaat op zoek naar een antwoord op een actuele of toekomstgerichte vraag waarbij klassieke onderzoeksmethoden niet volstaan. Mogelijke antwoorden leiden vaak tot het formuleren van typologieën en scenario's allerhande. De algemene vragen waar zulke workshops een antwoord op trachten te bieden zijn 'waar naartoe met onze open ruimte, welke ontwikkelingsperspectieven zijn mogelijk?'. Meer specifiek was er in de Marke-workshop van meet af

aan een actieve zoektocht naar wat een stadsrandbos in de 21ste eeuw betekent. Via ontwerpen werden daardoor drie bostypologieën naar voren geschoven: *natuurlijke natuur*, waarvan voornamelijk de ecologische waarde van belang is, *nieuwe natuur* zoals bosbouw, waarvan het economische aspect benadrukt wordt, en *door de mens gemaakte landschappen* waarbij het sociale en recreatieve aspect doorweegt.

Naast ontwerpend onderzoek kunnen we echter ook spreken van onderzoekend *ontwerp*. Dit laatste

heeft ten doel een ontwerp te genereren aan de hand van onderzoek, een instrument dat vaak in de praktijkwereld gebruikt wordt. Niet alleen de fysieke ruimte werd onderzocht, maar er werd ook gezocht naar de maatschappelijke kansen en beperkingen die een impact hebben op de ruimte. Dit gebeurde onder meer door een exploratie van de ruimtelijke context via 'mapping', het maken van scenario's, en het verbeelden via tekeningen, schetsen en maquettes. Daarnaast werden ook interviews afgenomen en werd gebruik gemaakt van een aantal coproductietechnieken. Dit onderzoekend ontwerp maakt het mogelijk dat dergelijke workshops zich niet louter als ontwerp bureau profileren, maar ook als laboratorium.

Van deze interpretatie van ontwerpend onderzoek waarbij kennis gegenereerd wordt *door* ontwerp, zetten we de stap naar ons onderzoek waar kennis *over* ontwerp centraal staat. Ontwerp is hier dus het eigenlijke onderzoeksobject.

Maquettes

Tijdens de workshops wordt gebruik gemaakt van een ontwerpende methodiek. Dat stelt ons in staat de rol van ontwerp onder de loop te nemen. Het onderzoek binnen een dergelijke work-

shop kan bijvoorbeeld peilen naar de rol die ontwerp speelt bij het uitlokken en tot stand komen van bepaalde perspectieftoetsingen. Het kan nagaan op welke manieren ontwerp perspectieven kan omkeren en vastgeroeste denkbeelden kan doorbreken.

De Marke-workshop inventariseerde de wensen en verwach-

¹ De Meulder, B., Shannon, S. (2010). Orchestration of Nature in Urbanism. In: Witzgall S., Matzner F., Meder I. (Eds.), (re) Designed Nature (pp. 20-37). Ostfildern.: Hatje Cantz.

tingen van alle betrokkenen. Hun meningen hadden invloed op het ontwerp. Er werd ook nagegaan wat nu net de beperkingen en mogelijkheden zijn van de methodiek van de workshop zelf. In hoeverre en op welk punt kunnen de verschillende actoren betrokken worden bij het ontwerpproces? De volgende functies van ontwerp sprongen het meest in het oog.

EXPLOREEREND ONTWERP

Gebaseerd op een solide lezing van de site, bijvoorbeeld door middel van ‘mapping’, wordt er gekeken naar kansen, beperkingen, en nieuwe ontwikkelingsmogelijkheden. Explorierend ontwerp houdt geen halt bij de lezing van de site alleen, maar tracht projecten te formuleren. In de Marke-workshop bijvoorbeeld, werd via het maken van kaarten en het lokaliseren van kleilagen in de bodem de stap gezet naar het ontwerpvoorstel om binnen de 30-40m hoogtelijnen een kroonbos aan te planten.

ONTWIKKELEN VAN IDEE-EN

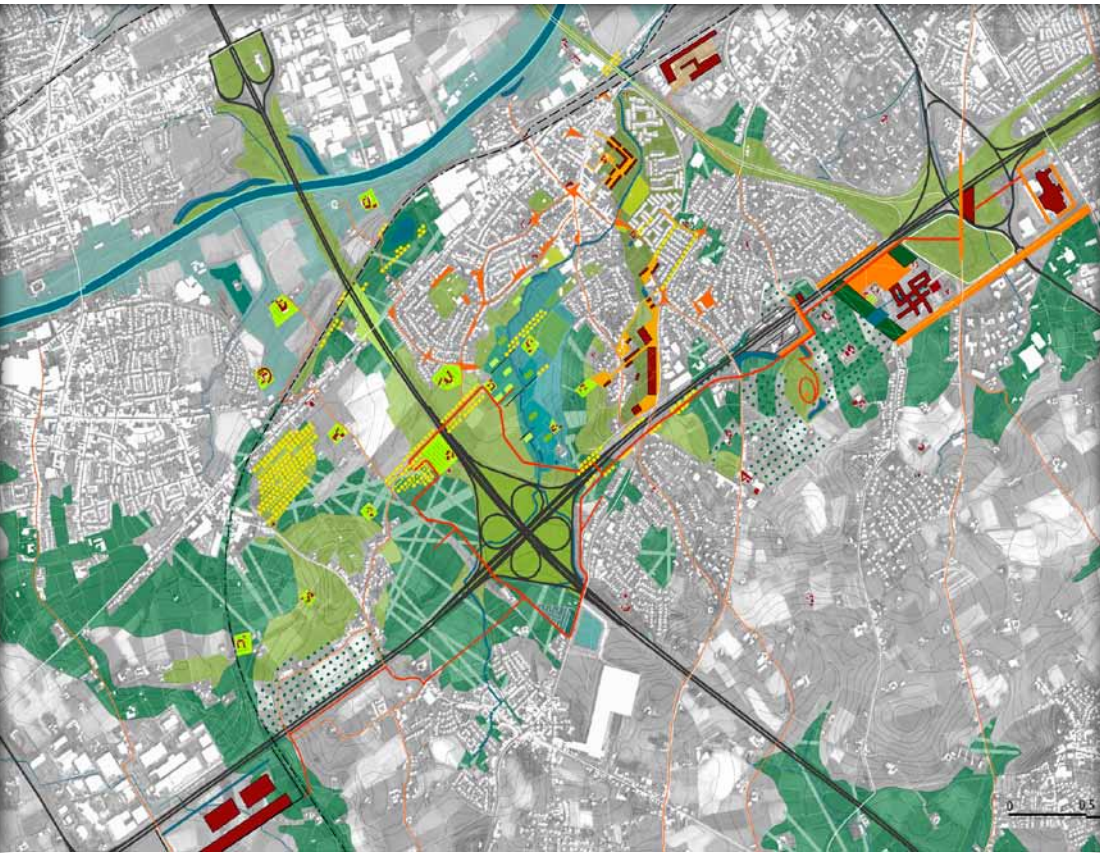
Workshops en het hanteren van een ontwerpende methodiek worden gebruikt om over grenzen heen te kunnen en durven denken (grenzen als stad versus platteland, landschap versus stad, Brussels versus Vlaams versus Waals gewest...) Ze kunnen worden aangewend om in een korte periode zoveel mogelijk ideeën te ontwikkelen.

VERBEELDEND ONTWERP

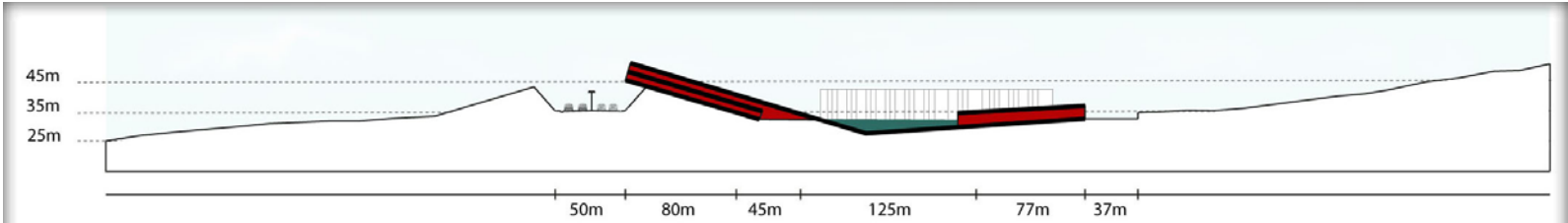
Tijdens de workshop wordt via ontwerp discussie mogelijk gemaakt. Wensen en verwachtingen van acto-

Het nieuwe stadsrandbos van Marke bevindt zich in een beekvallei omsloten door grote infrastructuur zoals de autowegen E17 en A17, en de Leie.

In een afsluitende presentatie werd het finale ontwerp aan alle betrokkenen voorgesteld.

De isolatie van Hoog-Kortrijk, ten zuiden van de autosnelweg, wordt doorbroken door ‘earthworks’, een soort van aarden wallen, die het landschap herprofilen en eveneens een geluidsbarrière vormen voor de omgeving van de lawaaierige autosnelweg.

In een tweede ontwerpfase kwamen specifieke ‘ontwerpelementen’ aan bod, zoals het omlussen van het klaverblad.

ren en bewoners worden ruimtelijk verbeeld in plannen, maquettes en tekeningen. Dit brengt een nieuwe dynamiek teweeg en projecteert mogelijke toekomstplannen.

NEGOTIËREND ONTWERP | De workshop over het stadsrandbos was de start van een iteratief ontwerpproces waarbij ontwerpers een dialoog aangingen met specialisten, bewoners en betrokken actoren. André Loeckx beschrijft dit proces als een continue deconstructie en reconstructie van het ontwerp, zonder de essentiële kwaliteiten en strategische veronderstellingen ervan te bedreigen. Later wordt het ontwerp een referentiepunt dat gebaseerd is op een zekere consensus en vertaald kan worden in definitieve plannen.²

VERIFICATIE VAN VOORSTELLEN EN SCENARIO'S

Het verbeelden van ideeën laat eveneens toe om het tot stand komen van interventies in de open ruimte toegankelijker te maken voor al diegenen die bij het proces betrokken zijn. Het ontwerp wordt hierbij gebruikt als een instrument om lokale kennis te vergaren en te mobiliseren, en de mogelijke consequenties van de verschillende ontwikkelingsscenario's te testen.

CONSTATEREN, AANKAARTEN EN MISSCHIEN WEL VASTRIJDEN

In een dergelijke workshop kunnen ook kritische componenten naar voren worden gebracht. Maar het gebruik van ontwerp is natuurlijk niet altijd zaligmakend. Ontwerp kan immers ook bepaalde processen blokkeren, net door bepaalde zaken bloot te leggen of ideeën zichtbaar te maken.

Sociale component

Het beeld is uiteraard niet volledig. Maar het geeft wel een idee van de diverse manieren waarop ontwerp vandaag gebruikt wordt om vorm te geven aan de ontwikkeling van open ruimte. In de workshops bleek bijvoorbeeld zonneklaar dat het al lang niet meer gaat over discussies zoals de compacte stad versus open landelijke ruimte. Wie de horizontale nevelstedelijke realiteit van het Belgische territorium negeert, komt geen stap verder. Opvallend daarbij is de terugkeer naar landschap als basis van vele visies, niet enkel binnen de hier voorgestelde workshops. Valleistructuren, rivieren, bosgehelen, reliëfverschillen en andere landschapselementen vormen opnieuw een belangrijk uitgangspunt voor ruimtelijke visies. Maar ruimte bestaat uit meer dan louter fysieke componenten. Ook de sociale component is belangrijk. Hedendaagse ontwerpen mogen daar dan ook geen abstractie van maken, een kwalitatief

ontwerp streeft er volgens ons naar om functionaliteit, ruimtelijkheid en ecologisch bewustzijn te combineren met sociale gevoeligheid. De pleidooien van onder meer Michiel Dehaene en Secchi-Vigano voor een horizontale metropool Vlaanderen/België illustreren dat op een briljante manier. Natuurlijk is het format van een workshop geen garantie voor een sociaal onderbouwd ontwerp. Maar zowel op het vlak van onderzoek als van ontwerp kan een workshop een interessant laboratorium vormen voor ruimtelijke en sociale verkenningen van het Belgische landschap en zijn voortschrijdende verstedelijking. ■

KAART- EN BEELDMATERIAAL: Bruno De Meulder, Kelly Shannon, Cati Vilquin, Wilfried Vandeghinste, Bjoke Carron, Barbara Sandra, Esther Jacobs, Jimena Garcia Galindo, Nele Plevoeys, Andrea Curtoni, Huang Po-Ju, Rana Habibi, Wu Chen-Wei, Pei Wen, Veerle Cox, Bram Lattré, Jan Schreurs, Marleen Goethals.

² André LOECKX, 'Planning & architecture for a new urban condition: the ambitions of a pilot project', in: Smets M. (ed.) 'Melding town and track, The railway area project at Leuven', 69/94 (Antwerpen: Ludion, 2002)